

مبانی مسئولیت مدنی تولیدکنندگان کالا در فقه و نظام حقوقی ایران

ستار زر کلام ۱

سید رضا هاشمی ۲

چکیده :

مسئولیت مدنی تولیدکنندگان ، از طریق الزام آنان به درونی کردن هزینه های مترتبه ، انجام اقدامات احتیاطی بهینه ، بهره مندی از روش های نوین جبران خسارت ممکن خواهد بود ، که موجب کاهش هزینه ، افزایش ثروت و کارایی اقتصادی نیز خواهد شد . مبانی مسئولیت مدنی و نظریات سنتی موجود ، نشان می دهد که مسئولیت محض هم ، موجب جبران قطعی خسارت وارده و هم واجد منطق اقتصادی است. تجار نسبت به طرف زیان دیده قدرتمند تر و دارای ثروت بیشتری می باشند و کنترل و اطلاعات قوی تری درباره ی فعالیت تجاری خویش و نهایتاً خطر موجود و زیان وارده دارند. بنابراین می توانند جبران خسارات را تضمین نمایند. این مقاله نشان می دهد ، جز در موارد نادر ، امکان بهره مندی از مبنایی واحد و مشترک ، با توجه به تمام مبانی موجود حقوقی در باب تحمیل مسئولیت مدنی بر تولیدکنندگان وجود دارد، که با اتخاذ مبنایی واحد برگرفته از مبانی سنتی، می توان خسارات وارده را جبران نمود.

واژگان کلیدی: تولیدکنندگان کالا ، خسارت ، مسئولیت محض ، تقصیر.

۱- دانشیار و عضو هیأت علمی دانشگاه شاهد تهران

۲- دانشجوی دکتری حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال

srezahashemilawyer93@gmail.com

تعیین مبنایی مناسب برای مسئولیت مدنی در عرصه تولید، ضرورتی اجتناب ناپذیر است. تا بتوان از آن برای حفظ حقوق شهروندان و مصرف کنندگان و جبران خسارت وارده به آنان بهره جست. سابق بر این، مبنای رسیدگی به ادعای ضرر و زیان و خسارت وارده به مصرف کنندگان، تعهدات قراردادی بود، اما با گذشت زمان، ناتوانی سازوکارهای قراردادی در تعیین تکلیف عادلانه موضوع روشن گردید. همین امر موجب استفاده و استناد به مبنای غیر قراردادی شد. زمانی که کالای تحویل شده به مصرف کننده، با شرایط قرارداد یا استانداردهای اجباری منطبق نباشد و یا معیوب باشد، با توجه اصل حقوقی منع دارا شدن بلاجهت، تولید کننده این حق را نخواهد داشت که در برابر کالایی معیوب و فاقد سلامت، وجهی اخذ کند. تولید کننده در تولید محصول، ملزم به رعایت اصول علمی و فنی و استانداردهای تولید آن کالا است. از طرف دیگر تولیدکنندگان نیز برای رفع نیاز شخصی خویش باید کالاها و خدماتی را مصرف کنند که آن کالا را تولیدکنندگان دیگری ساخته اند و به جامعه تحویل داده اند و در اینجا مصرف کننده تلقی می شوند. (صادقی، ، جلد ۳) این تحلیل محدود به نظریه ای خاص نیست. به تعبیر دیگر، این مقاله با رویکرد پژوهش محور سعی دارد به این پرسش، پاسخ دهد که آیا می توان مبنای واحدی برای مسئولیت تولیدکنندگان در جهت جبران زیان وارده به مصرف کننده یافت؟ و آیا تولیدکنندگان مختلف، دارای مبنای مسئولیت مشترکی هستند یا این مسئولیت از مبانی مختلف نشأت می گیرد؟

بررسی مبنای مسئولیت مدنی در تولید کالای معیوب: عدم رعایت ضوابط تولید کالا، می تواند باعث عیب کالا شده و تولید کننده را ملزم به جبران خسارت نماید. در نظام حقوقی ایران در جهت حمایت از حقوق مصرف کنندگان، قوانینی تصویب شده است. قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان در سال ۱۳۸۸ به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید

که در آن عرضه کنندگان اعم از تولید کننده و یا ارائه کننده خدمت ، مسئول صحت و سلامت کالا دانسته شد. باید گفت که در بسیاری از موارد جبران خسارت ناشی از عیب کالا فقط با تعویض کالای معیوب و استحقاق مصرف کننده به استرداد کالای معیوب قابل تحقق می باشد . منتهی از آنجاکه ، این جابجایی دایر به تسلیم یک کالا به عوض کالای جایگزین، به نوعی تبدیل تعهد محسوب می شود . برای انجام آن، رضایت تولید کننده لازم است . زیرا برای انجام یک عمل حقوقی درست ، باید شرایط اساسی صحت معاملات وجود داشته باشد . بنابراین الزام به تعویض کالا بدون تصریح قانونی ، اجبار تولید کننده به توافقی جداگانه است که نسبت به آن رضایتی ندارد. این امر با آزادی اراده و لزوم وجود قصد و رضا(بند ۱ ماده ۱۹۰ قانون مدنی) در تعارض است . می توان مسئولیت قراردادی را نخستین مبنای مسئولیت تولید کننده کالا دانست. مطابق مقررات قانون مدنی ایران، چنانچه کالای معیوب به خریدار تسلیم شود ، وی می تواند به استناد خیار عیب، معامله را فسخ کند و ثمن پرداختی را در برابر استرداد مبیع باز پس بگیرد یا اینکه به اخذ ارزش رضایت دهد. این گونه برخورد با مسئولیت، محدود به رابطه خریدار و فروشنده بوده و تعمیم آن به تولید کننده و جبران ضرر ناشی از عیب کالا ممکن نیست . از طرفی نظریه تقصیر و ضرورت اثبات تقصیر تولید کننده و یا ارائه کننده کالا ، کار را برای مصرف کننده دشوار می کرد ، چاره کار در پذیرش مسئولیت محض در این عرصه بود . کلمه مصرف کننده نیز باید بنحو عام تعریف شود ، مصرف کنندگان، اشخاص حقیقی یا حقوقی حقوق خصوصی هستند که برای کاربرد غیر حرفه ای، اموال یا خدماتی را برای خود تهیه کرده یا آنها را مورد استفاده قرار می دهند. (قاسمی، شماره ۲، ۲۳) مطابق تعریفی دیگر ، مصرف کنندگان، اشخاص حقیقی یا حقوقی هستند که برای رفع نیازمندیهای خود بدون کسب سود تجاری ، مابه ازای آن را در مقابل مقدار کالا یا خدمات جزئی که رافع حوائج باشند می پردازند. (جنیدی، ص ۴۷). در ماده ۲ قانون حمایت از مصرف کنندگان ، کلیه عرضه کنندگان کالا و خدمات ، منفرداً یا مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده ، مطابق با ضوابط مندرج در قوانین و یا

مندرجات قرارداد مربوطه یا عرف در معاملات هستند. اگر موضوع معامله کلی باشد در صورت وجود عیب یا عدم انطباق کالا با شرایط تعیین شده، مشتری حق دارد صرفاً عوض سالم را مطالبه کند و فروشنده باید آن را تأمین کند. اگر موضوع معامله جزئی (عین معین) باشد، مشتری می تواند معامله را فسخ کند یا تفاوت ارزش کالای معیوب و سالم را مطالبه کند و فروشنده موظف است آن را پرداخت کند. در صورت فسخ معامله از سوی مشتری، پرداخت خسارت از سوی عرضه کننده منتفی است. در این ماده کلیه عرضه کنندگان کالا و خدمات که شامل تولید کنندگان نیز می شوند، منفرداً و مشترکاً مسئول صحت و سلامت کالا و خدمات عرضه شده تلقی شوند عدم تحویل کالای سالم، موجب خسارت مصرف کننده و ایجاد مسئولیت برای تولید کننده و یا عرضه کننده کالا است. ظاهر ماده دلالت به تعهد به تحویل کالای سالم دارد، اما دقت در سایر قسمتهای ماده، تعهد عرضه کننده را به تحویل کالای فاقد عیب نشان می دهد و برای جبران خسارت ناشی از عیب موجود در کالا، این اجازه را به مصرف کننده داده است، یا قرارداد را فسخ نماید و یا به ارزش راضی شود و یا الزام تولید کننده یا عرضه کننده را به تحویل کالای صحیح و سالم درخواست کند. این تعهد ناشی از شرط ضمنی میان طرفین قرارداد است که، طبق آن باید کالای بی عیب باشد به عبارت دیگر تعهد عرضه کننده نسبت به ایمن بودن و سلامت کالا، تعهد به نتیجه است و تنها قوه قاهره می تواند او را از این مسئولیت مبرا کند (کاتوزیان، جلد ۳، ۲۴۰). ماده ۲ قانون مزبور به عموماً مندرج در قانون مدنی در خیار عیب توجه داشته است، اگر براساس این قانون در مطالبه کالای سالم و مسئولیت کلیه عرضه کنندگان کالا را به تولید کنندگان تعمیم دهیم این حکم، مسئولیت محض را تداعی می کند اما در ادامه ماده، با توجه به ارجاع به قوانین و قرارداد و عرف، باید پذیرفت که قانونگذار، مسئولیت عرضه کنندگان کالا و خدمات را بر تقصیر استوار نموده، زیرا اگر کالایی بر خلاف سلامت مورد توافق طرفین، تحویل شود، صرف ارائه کالای معیوب، دلالت بر ارتکاب تقصیر توسط ارائه کننده دارد. در سیر تحولات مقررات و در راستای حمایت از مصرف کننده و رهایی از نظریه تقصیر، تضمین تولید کننده

یا فروشنده نسبت به کالا و خدمت ارائه شده مورد توجه قرار گرفت، که این امر نیز به لحاظ نقض عهد در ایمنی، یا شرایط قراردادی قابل تفسیر است. اما تضمین سلامت کالا در مورد آخرین مصرف کننده، که رابطه قراردادی با تولید کننده ندارد، بر مبنای مسئولیت غیر قراردادی قابل توجیه است. باید پذیرفت که مبنا قرار دادن نظریه تقصیر در عصر صنعتی حاضر با توسعه صنعت و لزوم حمایت از مصرف کنندگان، همخوانی ندارد و شرط ضمانت به تأمین سلامت، باید تعهد به نتیجه تلقی شود.

مبنای مسئولیت مدنی تولیدکننده بر اساس فقه: عمده مسئولیت برای تولید کننده را در فقه منبعت از رعایت عدالت و مساوات در معاملات می دانند. در اسلام تلاش شده، سود جویان در تأمین نیازهای مردم در راستای معاملات آنان سود جویی نکنند و از همین باب تشریحاتی در باب تحریم ربا و نهی احتکار آورده شده است. خداوند می فرماید ((ای کسانی که ایمان آوردید اموال یکدیگر را به ناروا مخورید مگر آنکه معامله و داد و ستدی بر اساس تراضی بین شما انجام گرفته باشد)) (النساء/ ۲۹). و بدیهی است که خوردن مال دیگری ناشی از تولید کالای غیر ایمن و نامناسب مصداق خوردن مال یکدیگر بدون تراضی است. از سوئی نیز در اسلام حمایت از طرف ضعیف در معامله، بر قوی اولویت دارد و هدف، برگرداندن تعادل بین تولید کننده و مصرف کننده خواهد بود. مبنای دیگر برای مسئولیت مدنی تولید کننده بهره مندی از قاعده غرور است. روایت نبوی مشهور بین شیعه و سنی، (المغرور یرجع الی من غره) است. برای اثبات قاعده غرور فقها به احادیثی که با عنوان تدلیس در ابواب مختلف فقهی وارد شده است، استناد می کنند. در سیره عقلا و دانشمندان نیز رجوع فرد فریب خورده، به فریب دهنده و طلب خسارت او موضوعی پذیرفته شده است. اگر شخصی با فریب، شخص دیگر را به ضرر بیندازد، مضمول این قاعده (غرور) است، حتی اگر جاهل به ضرر باشد یا حتی اعتقاد به سودمند بودن آن داشته باشد. (بجنوردی، ۱۴۱۹، ۲۷۸_۲۷۹) بنابراین اگر تولید کننده عالم به غرور مصرف کننده باشد، قاعده غرور، می تواند مبنای تحمیل مسئولیت مدنی بر وی باشد. در همین مورد که غار (تولید کننده) جاهل است و حتی تصور

منفعت دارد، باید دید آیا مغرور (مصرف کننده) بعد از علم به فریب می تواند به غار رجوع و طلب خسارت کند یا خیر؟ با توجه به مدرک این قاعده، وضع فرق می کند. آیا مدرک قاعده ((المغرور یرجع الی من غره)) را روایت نبوی می دانیم؟ بنای عقلا، اجماع، یا قاعده اتلاف، قاعده لاضرر به حساب می آوریم؟ به اساس قاعده غرور چنانچه مبنای قاعده را اجماع بدانیم، باید به قدر متیقن، خسارت را اخذ نمود. در اینجا قدر متیقن همان علم غار به فریب مغرور است. اگر مبنا، قاعده اتلاف یا قاعده لاضرر باشد، در اینجا فرقی بین غار عالم و جاهل نیست و در هر صورت غار ضامن است. عمده استدلال ما بنای عقلا و امضا بنای عقلا توسط روایات است. چراکه روشن است، ((المغرور یرجع الی من غره)) نیز یک قاعده برگرفته از روایات و بنای عقلا و اجماع است. بنابراین شامل غاری می شود که عالم باشد. (بجنوردی، ۱۴۰۱_۱۵۵) در این موضوع چنانچه بخواهیم وحدت ملاک بگیریم، مبنای جبران خسارت زیان دیده، اتلاف و قاعده لاضرر نیز می باشد. شاید بتوان گفت که مبنای تحمیل خسارت و مسئولیت مدنی، تسبیب است که تولید کننده با تولید کالای معیوب یا ناقص موجب ضرر مصرف کننده شده است. باید دانست که قاعده غرور با قاعده تسبیب در بسیاری از موارد، از جمله مسئله مسئولیت مدنی تولید کننده باهم قابل جمع اند. اما بین این دو قاعده اختلاف اصلی و اساسی وجود دارد؛ زیرا حاکمیت قاعده تسبیب، در جایی است که بین سبب و مباشر، اراده و اختیاری در خسارت نباشد، لذا اگر بین مسبب و عمل یک اراده فعالی وجود داشته باشد، یقیناً از موارد تسبیب نخواهد بود. بلکه از موارد و مصادیق قاعده غرور خواهد بود. مثلاً: شخصی که دیگری را گول می زند، شخص گول خورده به هر حال با اراده و قصد و اختیار خود آن کار را انجام می دهد، در این صورت جای قاعده تسبیب نیست، چرا که در قاعده تسبیب، فعل باید مستند به مسبب بوده و فاعل مختاری بین مسبب و عمل فاصله نشده باشد. (طاهری، ۱۴۱۸_۲۵۸). از دیدگاه فقها تدلیس علاوه بر آنکه حرمت تکلیفی دارد موجب حق فسخ و به اصطلاح خیار تدلیس برای تدلیس شونده است. در بعضی از منابع فقهی حق وصول خسارت هم پیش بینی شده است. (شهید ثانی

۱۴۰۳، ج ۵، ۱۳۹۷ و میرزای قمی، ۱۳۷۱، ج ۲، ۱۷۳) مبنای دیگر مورد قبول فقها در مسئولیت مدنی ناشی از عیب در کالا، اعم از کالای تولیدی و یا خدمت ارائه شده است. تعریف عیب در فقه، ریشه در اخبار دارد و در این خصوص گفته اند که هر فزونی و کاستی از اصل خلقت، عیب است (الجبعی العاملی، شهید ثانی، جلد ۱، ۲۸۹) ضمن اینکه باید بین مفهوم عیب در شرایطی که قراردادی وجود دارد با جایی که عیب در خارج از قرارداد مطرح می شود تفاوت قائل شد زیرا در مسئولیت مدنی، زمانی کالا معیوب محسوب است که بواسطه عیب موجود، خسارتی حادث شود ولی در نظام قراردادی، زمانی یک کالا معیوب است که آن کالا با مشخصات مورد توافق طرفین در قرارداد، مطابقت تام نداشته باشد. در روایتی تحت عنوان ابن ابی لیلی در کافی از حسین بن محمد سیاری نقل گردیده: که در فروش کنیزی که بر شرمگاهش مویی نبوده اختلاف در تفسیر عیب گردید، که نهایتاً بر اساس اظهار محمد بن مسلم، که گفت نصی در آن نمی داند اما ابوجعفر (ع) از پدرش و از پدرانش و از نبی (ص) اخبار کرد که: هر آنچه زاید بر اصل خلقت یا کمتر از آن باشد عیب است. و ابن ابی لیلی در قضاوت این اظهار را مبنا قرار داد و بر عیب قضاوت نمود. (کلینی، ۱۳۸۱، جلد ۵، ۲۱۵، ح ۱۲، حر عاملی، ۱۴۰۹، جلد ۱۲، باب ۱، از ابواب احکام عیوب ح ۱). مرحوم سید مصطفی خمینی در باب تعریف عیب و تشخیص آن نظر قاطعی دارند که، دخالت فقها در تعریف عیب و تشخیص را محصور به عرف و منطبق معاملات و تجارت می داند. (خمینی ۱۳۷۵ ج ۳ ۲۷۷). حقوقدانان عیب کالا و ایجاد مسئولیت مدنی را در درون معامله می شناسند و این دو روش کاملاً با هم متفاوت است بنابراین مفهوم عیب در بیع و تولید و مصرف نسبی است و در هر معامله با معامله دیگر متفاوت است. تعریف دیگری از عیب وجود دارد. شیخ انصاری در تعریف عیب آورده است: عیب نقص از صحت متوسط است که بالاتر از این مرتبه، کمال است (انصاری الف ۱۴۱۶ ج ۲- ۲۶۶) بنابراین، عدم مرغوبیت، دلیل بر معیوب بودن نیست و مطالبه جبران ضرر و تحمیل مسئولیت مدنی غیر صحیح است. چراکه هر یک از کالاها با مشخصات و صفات و ویژگی‌ها، ارزش و قیمت

خاص خود را دارد که با اخذ آن توسط مصرف کننده اساساً وی کیفیت ضعیف آن را پذیرفته است. در تولید، صفت کمالیه و عدم آن عیب محسوب نیست. در بسیاری از موارد سبب نقص یا افزایش مالی کالای تولید شده وجود یا عدم یک صفت کمالیه در آن است، که عدم آن عیب محسوب نیست. در صدر اسلام که خرید و فروش برده رونق داشت، داشتن سواد خواندن و نوشتن برای یک برده نوعی صفت کمالیه محسوب بود و عدم وجود این صفت علیرغم اینکه ارزش مالی او را پایین می یابد، ولی عیب محسوب نبود به همین جهت است که در فقه عیب را خروج از مجرای طبیعی می دانند. (فالعیب هو الخروج عن المجرا الطبيعي اما لزیاده او نقصان موجب لنقص المالیه). (علامه حلی، بی تا، ج ۱۱، ۸۰). اما اگر عیبی که موجب غش در معامله گردد، فقها در میان غش در تولید کالا دو حکم ذکر نموده اند یکی حکم تکلیفی و دیگری حکم وضعی، در مورد حکم تکلیفی فقها بین غش آشکار و غش در تولید بنحو مخفی قائل به تفکیک شده اند. در غش آشکار، یعنی امتزاج دو کالا در تولید به نحوی که نتوان تشخیص داد مثل اینکه گندم با خاک مخلوط شود که قائل به مکروه بودن آن شده اند و اگر غش مخفی باشد و طوری نباشد که مصرف کننده (مشتري) بتواند تشخیص دهد فقها به حرمت آن نظر داده اند (شهید اول ۱۴۱۰ ج ۳، ۳۸۸) در مورد حکم وضعی غش و مخفی بودن امتزاج مزبور علاوه بر حرمت، بعضی در معامله به بطلان و فساد معامله نظر داده اند، شهید ثانی معتقد است که چنین کالایی در مورد معامله موجب بطلان نیست و بر این نظر به اصل صحت و اصل لزوم قراردادها استناد جسته اند و حتی بعضی فقها همانند محقق کرکی نظر شهید اول را با این بیان ذکر نمودند که: «المحرم هو الغش و انا البیع فانه عین منتفع بها فصحیح» (محقق کرکی ۱۴۰۸ ج ۴- ۲۵) این فقها که به صحت چنین معامله ای نظر داده اند، خیار را در موضوع ثابت دانسته اند و خیارهای تدلیس، عیب و غبن را برایش متصور دانسته اند، که ارزش هم قابلیت وصول دارد، که این امر می تواند به تحمیل مسئولیت مدنی به چنین تولید کننده ای بار شود. (سبزواری ۱۳۸۳، ۱۰۸) در مقابل، کسانی که به بطلان و فساد معامله با کالای مغشوش نظر داده اند، همانند مقدس اردبیلی و حر عاملی

و شیخ صدوق به قصد واقعی طرفین استناد جسته‌اند که العقود تابعه القصور. (صدوق ۱۳۹۰ ج ۳، ۱۸۳). (حر عاملی ۱۴۰۹ ج ۱۷، ۲۸۰) بنا بر این شارع، با وضع ضوابط دقیقی بر داد و ستد و سفارش‌های الزام آور و اخلاقی و حقوقی در باب ضمان و غیره و تحریم ربا، نهی از احتکار، غبن، تعزیر، تدلیس و ضامن ساختن سازندگان، پیشه‌وران (اجیر مشترک) نسبت به کالایی که برای تعمیر و اصلاح یا ساختن چیز خاصی از آن، به آنها داده شده است سعی نموده که از حقوق مصرف کننده و به بیان دیگر تحمیل مسئولیت مدنی بر تولید کننده دفاع نماید. همانگونه که از احادیث نیز برمی‌آید در زمان حیات پیامبر (ص) نظارت به بازار وجود داشته و در ادوار بعدی این نظارت ادامه داشته است. (باقر زاده ۷۰-۶۶) نمونه دیگر در کلام فقها، نظر حضرت امام خمینی (ره) است. در باب احتکار می‌نویسد: نرخ گذاری برای محتکر بدون دلیل جایز نیست، اما اگر محتکر، در فروش، قیمت را بیش از حد بالا ببرد، به پایین آوردن آن ملزم می‌شود، در غیر اینصورت، امام او را وادار می‌کند که با توجه به قیمت متعارف موجود یا به قیمتی که امام مصلحت می‌بیند کالایش را بفروشد. (الموسوی الخمینی، ۴/۱۶۳، ۴۱۷) ضمن اینکه مبتنی بر شرع در هر چیزی که برای آن قیدی نباشد و برای آن ضابطه صریحی نباشد، باید برای تعیین آن به عرف رجوع کرد و نتیجتاً اینکه هر چیزی که عرفاً و عادتاً ضرر شمرده شود، ضمان به آن تعلق می‌گیرد (حسینی مراغی، ج ۱، ۳۳۶) و تعیین خیارات عیب و تدلیس و غبن و وظایفی که فقها در کتاب‌های مربوط به حسب، برای محتسب بر شمرده‌اند، نمونه‌های بارزی از تمرکز و همت شارع به سالم بودن کالاها و خدمات بی عیب است. دسترسی مصرف کننده به کالای ایمن نیز معطوف به جامعه صنعتی امروز نیست بلکه ریشه‌های آن را می‌توان در مباحثی همچون ضمان عدوان و جبران زیان‌هایی که از چنین کالاهایی برمی‌آید، ملاحظه نمود. حق مصرف کننده به داشتن اطلاعات صحیح از کالای تولیدی نیز در شرع مقدس قابلیت توجه دارد، همانند آیات ۳۵ سوره اسراء که علت نابودی قوم شعیب (مردم مدین) را خیانت در پیمان و ترازو و کاستن از حقوق مردم معرفی می‌کند (ویل للمطففین). در این موضوع نیز باید توجه کرد که عدم بیان تولید کننده به وجود

عیوب آشکار و پنهان کالای تولیدی برای وی از نظر فقها موجب مسئولیت است. نظرات فقها در این باب را به سه گروه می توان تقسیم نمود: عده ای از فقها معتقدند که عدم تصریح به عیوب موجب غش (فریب و نیرنگ) در معامله است. (شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ۱۳۱۸، ۱۴۰۷، ج ۲، ۵۵، علامه حلی، بی تا، ۱۸۳، راوندی، ۱۴۰۵، ج ۲، ۵۶) عده ای دیگر معتقدند، عدم اعلام عیوب و نقائص حیل و فریب نیست. (طباطبایی یزدی، ۱۳۷۸، ج ۲، ۱۹۱، محقق حلی، ۱۳۸۹، ۲۹۱، طباطبایی، ۱۴۰۴، ج ۱) و عده ای دیگر نیز بر این باوراند که عدم اعلام از عیوب آشکار، تدلیس تلقی شده و عدم اعلام عیوب پنهان موجب حق فسخ است. (انصاری، ۱۴۱۶، ۲۶۲). با بررسی اقوال، بهترین کلام که فصل الخطابی در این خصوص باشد از مرحوم سید مصطفی خمینی در ذیل کلام ایشان آمده که این امر (تشخیص عیب) فقط به محیط تجارت و معاملات و تشخیص عرف در آن مورد واگذار شده است. (خمینی، ۱۳۷۵، ج ۳، ۲۷۷) بنابراین در پی یافتن مبنای فقهی حقوقی متقن تولید کننده که توجیه کننده ضمان باشد می توان به معیوب بودن کالای تولیدی حسب معیارهای فقهی و حقیقی و وجود استناد عرفی میان عیب کالای تولید شده و ضرر و زیان و سود مقتضی عصر سلامت و قاعده غنم و لاضرر که از مهمترین مبانی فقهی و حقوقی است که مبتنی بر آن ضمان تولید کننده را در پی دارد، استناد نمود. اصاله السلامه اقتضای تولیدی کالای سالم را دارد اطلاق عقد مقتضی سالم بودن کالا است؛ «اطلاق العقد یقتضی وقوعه مبنیاً علی سلامه العین من العیب و إنما ترک اشتراطه صریحاً اعتماداً علی أصاله السلامه» (انصاری، ۱۴۱۵، ج ۵: ۲۷۱). عرفاً مشتری ثمن خود را بر مبنای اعتماد به اصل سلامت مبیع می پردازد؛ بنابراین، مانند آن است که سلامت مبیع در خود عقد شرط شده باشد (علامه حلی، ۱۴۱۴، ج ۱۱، ۱۹۰). برخلاف شرط صحت، در اصل سلامت (اصاله السلامه)، امروزه نباید وصف صحت را محدود به سلامت فیزیکی کالا دانست، بلکه باید سلامت را به معنای ایمنی فرآورده نیز دانست. قاعده غنم نیز موجب تحمیل مسئولیت مدنی به تولید کننده است. رسول اکرم (ص) در حدیثی فرموده اند: «الرهن من صاحبه الذی رهنه؛ له غنمه و علیه غرمه». غنم در این

روایت به معنای منافع متصل به مال مرهونه و غرم به معنای ضمان ناشی از تلف مال مرهونه است (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۳: ۲۴۶ و ۲۵۲). قاعده غنم (من له الغنم فعلیه الغرم) به ویژه برگرفته از این روایت نبوی است. از این رو، فقها تلازم میان سود و زیان را پذیرفته‌اند. فقها مبنای خیار عیب را قاعده لاضرر نیز دانسته‌اند. آنان مبحث عیب را ذیل خیار عیب بررسی نموده و تنها به ارش و فسخ (یعنی خسارت ناشی از بیع) پرداخته‌اند و زیان‌های ناشی از کالای تولیدی را بررسی نکرده‌اند. باید گفت تا زمانی که دلیل قاطعی بر عدم جبران خسارت نباشد، به حکم لاضرر، تولید کننده باید زیان‌های ناشی از تولید کالا را جبران کند. مسئولیت بدون تقصیر در فقه، نه تنها مفهوم ناآشنایی نیست، بلکه در موارد متعددی فقیهان و قوانین موضوعه به مسئولیت بدون تقصیر تصریح داشته‌اند، مسئولیت غاصب و شخص در حکم غاصب (مواد ۳۱۰، ۳۱۵ و بند اخیر ماده ۶۳۱ ق.م.)، مسئولیت صنعتگر (بحرانی، ۱۴۰۵ ق، ج ۲۱: ۶۱۶)، (علامه حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۲۲۶)، مسئولیت مستعیر در عاریه مضمونه (ماده ۶۴۴ ق.م.)، مسئولیت بیطار و طبیب در صورت عدم اخذ براءت، مسئولیت مالک منزل در آسیب ناشی از حیوان، مبتنی بر تقصیر نیست. بنظر می‌رسد که تلاش فقهای که تنها معیار و ملاک مسئولیت تولید کننده را به تنهایی خلقت طبیعی و یا نقص مالی و یا قضاوت عرف تلقی نموده‌اند کافی نبوده، چراکه حقوقدانان مبنای مسئولیت مدنی را علاوه بر خلقت طبیعی، در درون کالا جستجو می‌کنند و این دو معرفت یکسان نیست. مثلاً در معامله‌ی اتومبیل ویژه‌ی مسابقه، نرسیدن سرعت به بیش از ۲۵۰ کیلومتر عیب است. در حالیکه در فروش اتومبیل سواری به آن اعتنا نمی‌شود. (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۵، ۲۴۰).

مبانی مسئولیت مدنی در قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو: در ماده ۷ قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو، هر نوع توافق مستقیم یا غیر مستقیم بین عرضه کننده، واسطه فروش با مصرف کننده که به موجب آن تمام یا بخشی از تعهداتی که عرضه کننده بر طبق این قانون و یا ضمانتنامه صادره بر عهده دارد را ساقط نماید، یا آنچه که به عهده واسطه فروش یا دیگری گذارده شده، در برابر مصرف کننده باطل و بلا اثر تلقی گردیده است.

بنابراین تعهد عرضه کننده به ارائه کالای منطبق با استاندارد، تعهدی به نتیجه است. چرا که در استفاده از کالا و خدمات، گاهی افرادی که از استفاده کالای تولید شده متضرر می گردند، کسانی هستند که هیچگونه قراردادی با تولیدکننده ندارند، بنابراین بهره گیری از مبنای قراردادی عمدتاً به نفع تولیدکنندگان و به ضرر مصرف کنندگان زیان دیده می باشد، چرا که خسارت دیده امکان اثبات تقصیر تولیدکننده را ندارد. ولی نظریه مسئولیت محض، این مشکل را حل می کند. همین تعهد به نتیجه است که به مشتری و زیان دیده حق می دهد که در صورت وجود عیب و نقص در کالا، به تولید کننده مراجعه و خواستار اصلاح آن شوند. شاید بتوان درج شرط گارانتی در ضمن عقد اصلی را بر اساس همین تعهد به نتیجه و قائل بودن مسئولیت محض برای تولید کننده تفسیر نمود. مطابق مقررات، التزام قانونی تولیدکننده به جبران خسارت ناشی از نقص کالا و خدمت و تعویض و تبدیل کالای معیوب و یا جبران خسارت ناشی از عیب یک کالا به زیان دیده، همگی از تعهد تولید کننده دایر بر لزوم صحت و سلامت کالای تولیدی و یا خدمت ارائه شده (منطبق با ماده ۷ قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو) نشأت می گیرد. هر چند که این حکم در خصوص خودرو بیان شده، اما نباید از تعمیم آن به سایر موارد هراسی داشت. زیرا تعهد به نتیجه از باب تأمین سلامت و ایمنی مورد توافق طرفین قرار گرفته است. در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان خودرو مسئولیت تولیدکنندگان مبتنی بر مسئولیت محض است. ماده ۳ این قانون مقرر داشته: «عرضه کننده در طول مدت ضمانت مکلف به رفع هر نوع نقص یا عیب (ناشی از طراحی، مونتاژ، تولید یا حمل) است، که در خودرو وجود داشته و یا در نتیجه استفاده معمول از خودرو، بروز نموده و با مفاد ضمانتنامه و مشخصات اعلامی به مصرف کننده مغایر بوده یا مانع استفاده مطلوب از خودرو باشد یا موجب کاهش ارزش معاملاتی خودرو شود. هزینه رفع نقص یا عیب خودرو در طول مدت ضمانت و جبران کلیه خسارات وارده به مصرف کننده و اشخاص ثالث اعم از خسارات مالی و جانی و هزینه های درمان ناشی از نقص و عیب (که خارج از تعهدات بیمه شخص ثالث باشد) هزینه های حمل خودرو به تعمیرگاه

تأمین خودرو جایگزین مشابه در طول مدت تعمیرات چنانچه مدت توقف خودرو بیش از ۴۸ ساعت باشد، بر عهده عرضه کننده می باشد.» در این ماده به ضرورت جبران زیان وارده به مصرف کننده تصریح گردیده و نحوه جبران ضرر آن نیز مشخص شده است. روح حاکم بر این قانون اقتضاء دارد که کالا و خدمات باید سالم به مصرف کننده تحویل شود. سایر مقررات از جمله قانون حمایت از مصرف کننده که در ماده ۲ آن به مسئولیت تولیدکنندگان تصریح نموده و در آن به قوانین و قرارداد و عرف ارجاع داده است، می تواند مبنایی برای تعمیم این قانون به سایر مصادیق باشد، چرا که قانون حمایت از مصرف کننده، قانونی عام است و اصل را نیز بر سلامت و غیر معیوب بودن کالاها قرار داده و از آنجا که اصل بر آن است که هیچ ضرری نباید جبران نشده باقی بماند و در قوانین دیگر نیز جنبه حمایتی از مصرف کننده مشهود است، لذا بهره گیری از مسئولیت محض در تولید کالا نباید مخصوص و مختص خودرو تلقی شود، زیرا هر کس کالایی را بر خلاف مقررات قانونی یا مندرجات قرارداد یا حکم عرف، تولید یا عرضه کند، فی نفسه از حدود متعارف تولید خارج شده و این عمل که به ضرر مصرف کننده و یا دریافت کننده خدمات صورت گرفته، تجاوز از قانون، قرارداد یا عرف است و برای مرتکب مسئولیت زا است، بنابراین مسئولیت محض برای تولیدکنندگان و ارائه کنندگان خدمات در حقوق ایران می تواند کارگشا و قابل تعمیم باشد.

تقصیر شغلی و مسئولیت حرفه ای تولیدکننده در حقوق ایران: خریدار، کالای تولید شده و استفاده کننده از خدمات انتظار دریافت یک کالای بدون عیب و نقص و یک خدمات متعارف و استاندارد را دارد. وجود عیب در کالا نشانگر عدم رعایت مسئولیت حرفه ای در تولید کالا است این عدم رعایت مسئولیت حرفه ای، به هر میزانی که باشد، شاید بتوان آن را تقصیر تلقی نمود و مسئولیت تولید کننده کالای معیوب را بر نظریه تقصیر استوار ساخت چرا که معیار تقصیر شغلی و حرفه ای، رفتار متعارف یک شخص متخصص در آن حرفه و شغل است. (فضه سلیمی، ۷۰:۷) طبق ماده یک قانون مسئولیت مدنی، اشخاص در صورت تقصیر مسئولیت دارند، اما اثبات تقصیر تولید کننده از سوی زیان دیده به دو دلیل با عدالت

و انصاف سازگار نیست. اول اینکه خریدار یک کالای تولید شده، تخصص و دانشی در رابطه با تولید و یا استفاده از آن کالا را ندارد تا بتواند تقصیر تولید کننده را اثبات کند. ضمن اینکه نادیده انگاشتن دانش و تخصص و مهارت در تولید یک کالا، خود تقصیر است. تصویب قوانین و رعایت استانداردهای اجباری در ساخت کالاهای خاص همانند وسائل نقلیه و یا وسایل شهر بازی و یا لوازم خانگی و یا تولید وسایل صنعتی، همگی بر این دلالت دارند که اراده قانونگذار بر تحمیل مسئولیت به تولید کننده و الزام وی به رعایت استانداردهای علمی و تخصصی و حرفه ای در تولید کالا و ارائه یک خدمت است. الزام تولید کنندگان به رعایت استاندارد های فنی و همچنین قوانین الزام آور، ناظر به رعایت اصول فنی و ایمنی در محیط زیست و فعالیت کارخانه ها، همگی دلالت بر این دارد، قانونگذار بیشتر به مسئولیت محض تمایل و گرایش دارد. بقاء در صحنه رقابت و تداوم حیات تجاری سازمانها و تولید کنندگان منوط به رعایت این اصول است و حتی در این مسیر باید از بازار نیز جلوتر حرکت کرده و نیازهای جدیدی برای مشتریان تعریف کرد. (جعفری تبار، جلد ۱، ۹۰) در طول قرنها بیشتر روابط حقوقی اشخاص با یکدیگر، مطابق خواسته و اراده آنان بوده و با قرارداد انجام می شده است، اما تحولات شتابنده اجتماعی، روابط جدید و ناخواسته ای میان افراد برقرار کرده است روابطی که منشاء مسئولیتهای غیر قراردادی می شود. (صفایی، رحیمی، ۱۵۸) سیاست حقوقی ایجاب می کند، قانونگذار برای حمایت از زیان دیده و جبران خسارت وارده به او مداخله کند و مقررات خاصی در این زمینه وضع کند، بویژه آنکه تعداد این نوع قربانیان نیز زیاد بوده و هر ساله شاهد افزایش تعداد آنها هستیم و به دلیل ناممکن بودن یا دشوار بودن اثبات رابطه سببیت و وجود تقصیر، زیان آنها بدون جبران باقی می ماند. (کاتوزیان جلد ۱، ۳۸۶-۴۰۰) از دیدگاه حقوقی اعطای حق استرداد و تعویض کالای معیوب در قوانین مدنی و قوانین خاص همچون قانون حمایت از مصرف کنندگان خودرو و همچنین وجود الزاماتی همچون گارانتی اجباری و همچنین قوانین عام تجارت در باب

مسئولیت متصدی حمل و نقل و دلال و اختیار قانونی حاصله از ماده ۱۳۲۴ قانون مدنی در استفاده از امارات، بهره‌گیری از مبنای مسئولیت محض در این باب را تسهیل می‌نماید.

شرط عدم مسئولیت یا تحدید آن برای تولیدکنندگان: طبق قانون، اصل بر آزادی متعاملین در تعیین مفاد و ماهیت و شروط قرارداد راجع به جبران ضرر نامشروع است. تقابل فایده‌ها و زیان‌های اقتصادی و اجتماعی شرط عدم مسئولیت، نظام‌های حقوقی را در تجویز آن، دچار تردید کرده است و با وجود گرایش به پذیرش اصل اعتبار آن، با هدف جلوگیری از توافق‌های ناعادلانه، استثنائات متعددی بر این اصل وارد شده است. شرط عدم مسئولیت برای تولیدکننده، کارآمدی اقتصادی را در پی خواهد داشت، چراکه تولیدکننده هزینه‌هایی مانند بیمه و جبران خسارت را ندارد. عدالت اقتضا می‌کند که در صورت نقض تعهدات قراردادی یا قانونی، عامل زیان، مسئول جبران خسارت زیان دیده باشد. لیکن ممکن است با توجه به اصل آزادی قراردادی، طبق توافق، عامل زیان (تولیدکننده) و زیان‌دیده (مصرف‌کننده)، در مورد مسئولیت ناشی از نقض تعهدات قراردادی، به توافقاتی برسند و این مسئولیت محدود شود یا بطور کلی از بین برود. این توافقات که اصطلاحاً به شروط عدم مسئولیت و محدودکننده موسوم است و در زبان فقهی به شرط عدم ضمان تعبیر می‌شود.

موافقان و مخالفان شرط عدم مسئولیت یا محدودکننده مسئولیت: موافقان شروط عدم مسئولیت در توجیه اعتبار آن، به مبانی و دلایلی مانند اصل آزادی قراردادی، کارایی اقتصادی، تقسیم خطرات، تشویق ابتکارات و کاهش هزینه‌ها و متعاقب آن افزایش تولید و بازدهی مضاعف استناد می‌کنند. از نتایج اصل آزادی قراردادی، در مرحله انعقاد قرارداد، آن است که اشخاص در تعیین محتوا و مفاد قرارداد خود آزاد باشند و به تعهدات قراردادی خود ملتزم باشند. مطابق این اصل، آنچه شخص به موجب قرارداد می‌پذیرد، عادلانه است. شرط عدم مسئولیت و یا محدودکننده مسئولیت، دقیقاً منطبق با اراده متعاملین است، که یا نخواسته‌اند تعهدی را بپذیرند یا می‌خواهند آن را محدود کنند. مسئولیت قراردادی به دلیل تخلف از

تعهد مندرج در قرارداد است، پس همان‌ها که تراضی کرده‌اند، می‌توانند مسئولیت را از خود سلب یا آن را محدودکنند، اما مشروط بر اینکه مخالف مصلحت عمومی نباشد. (کاتوزیان، جلد ۴ ص ۳۲۵). بنابراین متعاملین اگر توافقی نمایند که با قانون مخالف باشد دادرسی می‌تواند نسبت به بطلان شرط اقدام کند. (کاتوزیان، جلد ۵ ص ۳۲۸) اصل آزادی قراردادی بر این پایه استوار است که بازار به نتیجه کارآمد می‌رسد و ضرورتی به دخالت دولت در قراردادها نیست. براین اساس دولت باید به مفاد قراردادهای خصوصی احترام بگذارد و به توافق متعاملین توجه نماید، چراکه مصرف‌کننده زمانی که به تعهدی رضایت می‌دهد مبنی بر این خواهد بود که عاقلانه و به دور از هرگونه ضرر برای او بوده است. (انصاری، ص ۲۴۹). در بازاری که تولیدکننده منحصر نباشد، میان تولیدکنندگان رقابت خواهد بود و متعاقدين و متعاملین با فرض انتخاب صحیح و عقلانی و در نظر گرفتن مصلحت، شرط عدم مسئولیت یا تحدید آن را مورد توافق قرار می‌دهند و عقلانیت متعاملین در انعقاد قرارداد مفروض است و رقابت موجب تولید کالای با کیفیت بیشتر خواهد بود. در صورتی که قرارداد توأم با شرط عدم مسئولیت اجرا نشود یا قاضی بتواند شرط مذکور را تعدیل یا جایگزین کند، قرارداد فاقد کارایی اقتصادی است و آزادی اراده‌ی متعاقدين را خدشه دار می‌نماید و عدم امنیت را برای تولیدکننده رقم می‌زند. در صورت عدم تناسب میان تعهدات طرفین، در حدی که تعهدات غیر منصفانه بوده و یا قرارداد کاملاً نسبت به یک طرف، یکطرفه باشد، دادگاه می‌تواند قرارداد را باطل یا تعدیل کند. (انصاری، ص ۳۳۶ - ۳۳۷) اما بعضی معتقدند، قراردادهای یک طرفه را نمی‌توان خلاف نظم عمومی و باطل دانست، ولی چنین قراردادی عادلانه نیست، که زیان تنها بر یک طرف معامله تحمیل گردد، اگر نابرابری اطلاعاتی وجود داشته و یا یک طرف از قدرت اقتصادی برتر یا انحصار برخوردار باشد، در این موارد به دلیل غیر منصفانه و خلاف وجدان بودن قرارداد، دادرسی می‌تواند به بطلان قرارداد یا حذف یا تعدیل شروط غیر منصفانه رأی بدهد. که بنظر این امر مطابق با عدالت است، در مواردی که شرطی خلاف قانون باشد و یا غیر منصفانه و تحمیلی

باشد، بطلان شروط عدم مسئولیت یا محدودکننده آن نیز، بر مبنای ناکارآمدی و ناقص بودن قرارداد توجیه می شود و نسبت به بطلان یا تعدیل شرط اقدام می شود. (انصاری، ص ۳۹۷-۴۰۲) خودداری از ارائه اطلاعات لازم عامدانه یا غیر عمد و تعیین شرط عدم مسئولیت در این باب، از صورت های نقض تکلیف به دادن اطلاعات است و حتی سکوت فروشنده راجع به عیب یا خطری که او آگاه است و با سکوت خود می خواهد وانمود کند که آن عیب یا خطر وجود ندارد، نوعی ارائه اطلاعات غلط است که، منتهی به ایجاد مسئولیت برای جبران خسارات وارده می گردد. (جنیدی، ص ۱۴-۱۲). در فقه و حقوق، هم سکوت عمدی نسبت به عیب پنهانی یا عیبی که عادتاً قابل مسامحه نیست، مصداق تدلیس تلقی شده و ایجاد مسئولیت می نماید (کاتوزیان- جلد ۵- ص ۲۳۹-۳۳۳) به هر حال هرگاه مصرف کننده کالایی را می خرد فرض را بر سلامت و درستی آن می گذارد تعهد ضمنی فروشنده کالا به ایمنی کالا، تعهد به نتیجه است که غایت مطلوب است. بنابراین پیوسته تضمین ایمنی کالا، بصورت شرط مبنایی به عهده طرف دیگر قرارداد اعم از تولید کننده و یا فروشنده قرار دارد و با شرط عدم مسئولیت نمی توان از شروط مبنایی خلاصی یافت. در شرایط انحصار، (تولید کننده) با سوءاستفاده از اصل آزادی قراردادی، از قراردادها و شرط عدم مسئولیت به شیوه استبدادی استفاده می کنند، که اصطلاحاً به این قدرت بازاری^۱ نظریه بهره برداری می گویند که به دور از اخلاق حسنه و نظم عمومی قراردادهاست. (انصاری، ص ۲۸۶) نباید اجازه داد طرف توانا قدرت خود را بر مصرف کننده تحمیل نماید. طرفداران کارایی اقتصادی شرط عدم مسئولیت، با فرض عقلانیت متعاملین و مطلوب بودن شرط برای هر دو بر کاهش قیمت کالا و هزینه تولید تکیه دارند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱ قدرت بازاری: تولیدکنندگان کالا نسبت مصرف کنندگان از قدرت و نفوذ بیشتری برخوردار اند و توانایی بیشتری دارند لذا به راحتی می توانند با تحمیل قراردادهای الحاقی و شرط عدم مسئولیت، مصرف کننده را خلع سلاح کرده و خود یکه تاز میدان شوند خصوصاً اگر کالا یا خدمتی در انحصار شخص یا اشخاص معدودی باشد.

اثر شرط عدم مسئولیت: شرط عدم مسئولیت، اصولاً با عقل و نظم هیچ‌گونه منافاتی ندارد و با استناد به ماده ۱۰ قانون مدنی ایران نیز می‌توان آن را معتبر دانست. اما در مواردی، باید چنین شرطی را نامشروع و بی‌اثر دانست. سازنده کالا نمی‌تواند ضمن قرارداد با خریدار، مسئولیت خود را در قبال اشخاص ثالث نفی کند، زیرا مسئولیت وی در قبال اشخاص ثالث ناشی از ضمان قهری است، نه مسئولیت قراردادی. با توجه به اینکه تولیدکننده از قدرت بیشتری برخوردار است می‌تواند شرط محدود کردن و عدم مسئولیت خود را به تنها مصرف‌کننده اول تحمیل نماید و این موضوع نیز خلاف نظم عمومی است. عدالت اقتضا می‌کند امنیت برای مصرف‌کنندگان فراهم باشد. (محسنی، ص ۲۲۵-۹۷). در ماده ۷ قانون حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان خودرو هر نوع توافق مستقیم یا غیر مستقیم بین عرضه‌کننده، واسطه فروش، با مصرف‌کننده که به موجب آن تمام یا بخشی از تعهداتی که عرضه‌کننده، بر طبق این قانون و یا ضمانت‌نامه صادره بر عهده دارد را ساقط نماید یا به عهده واسطه فروش یا هر عنوان دیگری گذارده شود، در برابر مصرف‌کننده باطل و بلااثر است. تبصره این ماده برای تاکید بیشتر اعلام کرده است که، انعقاد هرگونه قراردادی که حقوق و تکالیف طرفین قرارداد و مضمولین این قانون در آن رعایت نشود، به استناد ماده (۱۰) قانون مدنی و مواد مشابه غیرقانونی و از درجه اعتبار ساقط است. شرط برائت از عیوب که در ماده ۴۳۶ قانون مدنی تجویز گردیده، خود نوعی شرط عدم مسئولیت است اما تنها در رابطه بین خریدار و فروشنده باعث سقوط خیار عیب می‌شود و مسئولیت جبران خسارت ناشی از مبيع معیوب را از بین نمی‌برد. بنابراین هرگونه توافقی بر اساس این ماده صرفاً خیار عیب را ساقط می‌نماید نه خساراتی که از کالای معیوب حادث می‌گردد.

نتیجه‌گیری: در نتیجه‌گیری و بررسی و نقد نظریات حاکم باید گفت که بنظر نگارنده و با نظر به مراتب گفته شده، قوانین ناظر بر مسئولیت عرضه‌کنندگان کالا و تفاوت مبنای مسئولیت در آنها که بعضی اماره تقصیر را ملاک قرار داده و برخی دیگر نیز مسئولیت محض را مبنای تحمیل مسئولیت تلقی نمودند موجب تشتت آراء حقوقدانان و عدم اتخاذ رویه‌ای

واحد و منسجم شده است. هرچند که در حقوق اسلام، مسئولیت تولیدکنندگان کالا به صورت خاص مورد بررسی واقع نشده و تنها مصادیقی از ارائه خدمات در روایات و متون فقهی آورده شده است، اما با توجه به اینکه در مسئولیت مدنی طیب، که در آن اضرار به دیگری وجود دارد، تقصیر به عنوان رکنی از ارکان مسئولیت مدنی محسوب نشده است و تنها رابطه سببیت موثر تلقی شده، پس می توان مبنای مسئولیت تولیدکنندگان کالا را بدون تقصیر نیز پذیرفت و با تولید کالای معیوب و وجود رابطه سببیت بین عیب موجود در یک کالای تولیدی و خسارت وارده، مسئولیت تولید کننده را احراز نمود. از این رو مسئولیت محض تولیدکنندگان کالا با قواعد ضمان قهری در حقوق اسلام مطابقت بیشتری دارد، می توان در باب کالاهای مهم و اساسی، استفاده از گارانتی و ضمانت را در قوانین مرتبط الزامی دانست، تا براساس مسئولیت محض تولید کنندگان کالا و ارائه کنندگان خدمات، هر استفاده کننده ای از ضمانت متفع شود. در بسیاری از کشورهای مختلف، بیمه الزامی است. در ایران الزام رانندگان به داشتن بیمه شخص ثالث از آن نمونه است. می توان با اجباری نمودن بیمه مسئولیت تولید کنندگان کالا و ارائه کنندگان خدمت در حقوق ایران گامی مهم در جهت حمایت از زیان دیدگان برداشت. باید با تقویت و وضع قوانین مناسب بتوانیم از مصرف کننده در برابر تولید کنندگان با توجه به خطرات قابل توجه کالاهای معیوب حمایت نماییم. وظیفه ی قانون حمایت از حقوق زیان دیده متضرر است. قانون فعلی از این حیث که به ضرورت و مسئولیت قطعی و بی چون و چرای تولید کنندگان و عرضه کنندگان کالا به جبران خسارت وارده به مصرف کننده، تصریح مطلق نگردیده عمدتاً موجب استفاده محاکم و قضات دادگستری از نظریه تقصیر و تحمیل بار اثبات تقصیر بر زیان دیده شده است. به نظر نگارنده باید در باب مسئولیت مدنی تجار مخصوصاً تولید کنندگان با تغییر رویکرد از قوانین خاص هر حوزه تولیدی و تجاری، مبنای جای نظریه سنتی دیگر، مبتنی بر مسئولیت محض قرار داد و قانونی خاص تصویب و در آن تولیدکنندگان در قبال زیانهای ناشی از فعالیت خود در برابر طرف دیگر و اشخاص ثالث، مسئولیت محض داشته باشد و در صورت تولید

مشترک محصول توسط چند تولید کننده ، مسئولیت آنان تضامنی باشد و تولید کنندگان در استفاده از بیمه مکلف بوده و تمامی تولید کنندگان یک کالا ، متضامناً مسئول باشند و شرطی که بنحو صریح یا ضمنی در قرارداد فی مابین تولید کننده و مصرف کننده موجب تحدید یا معافیت از مسئولیت باشد ، بلااثر تلقی گردد. بیان میزان خطر و بهره گیری از هشدار های کالاهای تولیدی در هنگام فروش ابراز شود. تولیدکنندگان موظف باشند علاوه بر رعایت استاندارد های الزامی و ارائه محصول سالم ، کلیه اطلاعات لازم درباره ی نحوه ی استعمال صحیح محصول و خطرات احتمالی و عیوب پنهان و آشکار آن در اختیار اشخاص قرار دهند و استفاده از کالای تولیدی خطرناک تنها با وضع مقررات ویژه ممکن باشد و تمامی اطلاعات مربوط به نتیجه ی فعالیت تولیدی بطور شفاف به اطلاع مقامات ذیصلاح و عموم قرار داده شود تا امکان جدانمودن کالاهای غیر ایمن و پاکسازی بازار وجود داشته باشد. و تولید کنندگان موظف به تولید کالای ایمن باشند. تکیه بر مسئولیت محض به عنوان مبنایی قابل اتکاء و تصویب چنین قانونی می تواند علاوه بر جبران سریع خسارت زیان دیده موجب رونق تولید ، بالارفتن کیفیت کالاهای تولیدی و تحول در مسئولیت مدنی تجار ، مخصوصاً در حوزه تولید گردد.

منابع و ماخذ:

- ۱- الهی شعبان و حیدری بهمن، **مدیریت ارتباط با مشتری** ، موسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی ، تهران ، شرکت چاپ و نشر بازرگانی ۱۳۸۴
- ۲- الجبعی العالمی ، (زین الدین بن علی) ثانی. **مسالك الافهام فی شرح الاسلام مکتب بصری** ، قم ، ایران بی تا جلد یک
- ۳- الموسوی الخمینی، امام خمینی، **روح اله کتاب البیع** ، موسسه اسماعیلیان، قم، ۱۴۱ هـ ق
- ۴- انصاری، مهدی ، **تحلیل اقتصادی قانون قرارداد**، انتشارات جاویدانه تهران ۱۳۹۰، چاپ اول
- ۵- انصاری، سید مرتضی ، **المکاسب** ، قم ، موسسه نشر اسلامی ؛ ۱۴۱۶

- ۶- ایرانلو، محسن؛ **شروط محدودکننده و ساقط کننده در قراردادها**، شرکت سهامی انتشار، چاپ اول
- ۷- بجنوردی ح، القواعد الفقهیه، چاپ اول، انتشارات الهادی، ۱۴۱۹
- ۸- بجنوردی م، قواعد الفقهیه، چاپ سوم، انتشارات موسسه عروج، ۱۴۰۱
- ۹- باقر زاده، احد، بازار/ دولت/ حقوق مصرف کننده، موسسه توسعه‌ی علم قم ۱۳۸۱
- ۱۰- بخاری، محمد بن اسماعیل، **صحیح البخاری**، دارالفکر، بیرون ۱۴۰۱ قمری طبقه بالا و منت عن طبقه دار الباعه العامره باستنبول
- ۱۱- جنیدی، لعیاء - **تحلیل بر حقوق مصرف کنندگان و ضرورت طرح و تصویب لایحه حمایت از حقوق مصرف کنندگان در ایران** برگرفته از سلسله تحولات پنجمین همایش حمایت از حقوق مصرف کنندگان سازمان حمایت از حقوق تولیدکنندگان و مصرف کنندگان ۱۳۸۴
- ۱۲- جعفری تبار، حسن، **مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا**، دادگستری، تهران ۱۳۷۵، جلد ۱،
- ۱۳- جنیدی، لعیاء، **بررسی مقایسه‌ی ای از تعهد به ارائه اطلاعات با تاکید بر سیستم های قانونی**، دانشکده حقوق، ۱۳۸۱
- ۱۴- حلی، علامه، شرائع الاسلام، ۲/۲۷۵ نووی، المنهاج، ۱۸۲
- ۱۵- حر عاملی محمد بن الحسن ۱۴۰۹ ق **وسایل الشیعه** قم موسسه آل البيت
- ۱۶- حسینی مراغی، میر عبدالفتاح، **العناوین الفقهیه**، موسسه نشر اسلامی قم ۱۴۱۷ هـ
- ۱۷- خمینی سید مصطفی ۱۳۷۵ کتاب **الخيارات تهران** موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی
- ۱۸- راوندی، قطب الدین، فقه القرآن، قم، مکتب آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۵
- ۱۹- سبزواری، سید عبدالاعلی ۱۳۸۳، **مهذب الاحکام**، قم بی تا
- ۲۰- شهید اول ۱۴۱۰ قمری **الکلمه الذشقیه فی فقه الامامیه** بیروت موسسه فقه شیعه
- ۲۱- شهید ثانی، زین الدین، بن علی العاملی، **مسالك الافهام الی تنقیح شرائع الاسلام**، قم، موسسه معارف الاسلامی، ۱۴۱۸ قمری

- ۲۲- شیخ طوسی ، محمد بن حسن ، الخلاف ، قم ، نشر اسلامی ، ۱۴۰۷
- ۲۳- عاملی شهید اول محمد **اللمعه الدشقیه** دارالفکر قم ۱۴۱۱ هـ
- ۲۴- فضه سلیمی ، محمدباقر پارسا پور ، مقاله **مبانی مسئولیت مدنی عرضه کننده در تعالی مصرف کننده** ، مطالعه تطبیقی در قانون حمایت از حقوق مصرف کنندگان و حقوق اتحادیه اروپایی ۱۳۹۱
- ۲۵- صادقی، محسن- منتقی، فروغ- **نقش سازمانهای غیر دولتی SOGN در حمایت از حقوق مصرف کننده** - مجله نامه مفید، نامه حقوقی ۱۳۸۶ ، جلد ۳ شماره ۶۱ شهریور.
- ۲۶- صفایی سید حسین و رحیمی حبیب الله. **مسئولیت مدنی - الزامات خارج از قرارداد** ، سمت، تهران ۱۳۹۳ شمسی
- ۲۷- صدوق ابوجعفر محمدبن علی بابویه ۱۳۹۰ **من لایحضره الفقیه** تهران دارالکتب الاسلامیه
- ۲۸- طاهری ح ، حقوق مدنی ، چاپ دوم ، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه ، ۱۴۱۸ ،
- ۲۹- طباطبایی یزدی، سید محمد کاظم، حاشیه المکاسب ، قم ، موسسه اسماعیلیان ، ۱۳۷۸
- ۳۰- طباطبایی ، سید علی ، ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالدلائل ، قم ، موسسه آل البيت ، ۱۴۰۴
- ۳۱- قاسمی حامد ، عباس - **معرفی حقوق مصرف** - مجله حقوقی دفتر خدمات بین المللی نهاد ریاست جمهوری، سال ۱۳۷۷ ، شماره ۲۳
- ۳۲- کاتوزیان، ناصر، **نظریه کلی قراردادها**، تهران ، ۱۳۷۶، جلد ۵، چاپ دوم
- ۳۳- کاتوزیان ناصر ، **الزامات خارج از قرارداد مسئولیت مدنی**، دانشگاه تهران ، ۱۳۷۸ شمسی، جلد ۱
- ۳۴- کاتوزیان ، ناصر، **قواعد عمومی قراردادها**، شرکت سهامی انتشار تهران، ۱۳۸۰، جلد ۱
- ۳۵- کاتوزیان ، ناصر، **قواعد عمومی قراردادها**، شرکت سهامی انتشار تهران ۱۳۸۷، ج ۵
- ۳۶- کاتوزیان، ناصر، **محدودیت های آزادی قراردادها بر اساس حمایت از مصرف کنندگان**- فصلنامه دانشگاه حقوق ۱۳۸۷، شماره ۳
- ۳۷- کاتوزیان ، ناصر، **شرط عدم مسئولیت و شرط محدود کننده مسئولیت** - الزام های خارج از قرارداد؛ جلد اول، ۱۳۸۷
- ۳۸- کاتوزیان، ناصر، **فصلنامه حقوق** دانشگاه تهران، ۱۳۸۸

- ۳۹- کلینی ، محمد بن یعقوب ، اصول کافی ، تهران ، مکتب الصدوق ، ۱۳۸۱
- ۴۰- کریمی -عباس- شرایط مندرج در نظریه کلی قراردادها ۱۳۸۱
- ۴۱- محقق کرکی، علی بن حسین بن عبدالمعالی ۱۴۰۸ جامع المقاصه، قم موسسه آل البيت لاحیاء التراث
- ۴۲- محقق حلی ، جعفر بن الحسن ، شرایع السلام، نجف مطبعه الاداب ، ۱۳۸۹
- ۴۳- مقدس اردبیلی احمد ۱۴۱۴ مجمع لقائده و البرهان فی شرح ارشاد الازدهان قم موسسه نشر اسلامی
- ۴۴- میرزای قمی ، میرزا ابوالقاسم بن الحسن ، جامع الشتات ، تهران ، انتشارات کیهان، ۱۳۷۱

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی